

U OČEKIVANJU PREODGAJANJA U ZATVORU OZN-e 3

Druga polovica lipnja 1945.

Nakon kratkog vremena su mi se oči privikle na tamu. U slabom tračku svjetla iz otvora pri stropu, primijetio sam nešto nalik ležaju u suprotnom kutu, pa sam oprezno prešao na drugu stranu ćelije. Sjeo sam na ležaj od golih dasaka na okviru koji je bio nešto viši iznad poda od cigala. Trebalo mi je vremena da svladam osjećaje i sredim misli nakon pomalo burnog razvoja događaja u vezi s mojim 20. rođendanom od jučer. Ne znam ni sâm kako sam se opet sjetio Kranjčevićevih stihova iz pjesme "Eli! Eli! Lama azavtani?!"

I v'jekovi su prošli daleki, strašni, crni,
Osušila se krvca i suha još se skvrni.

Pa malo kasnije još jednoga stiha:

I sramotu i b'jedu i uvrede i varke
i uzdahe i laži i mnoge suze žarke.

Kranjčevićeve su se pjesme teško pamtile, ali sam ovu pjesmu dobro zapamtio. Grga Tomljenovića, naš profesor hrvatskog jezika, bio je veoma dirnut što se netko od njegovih učenika zanimao za tog hrvatskog pjesnika. Otac je isto često spominjao Kranjčevićeve pjesme, pa sam o njemu napisao dug referat i pripremio tu temu za veliku maturu. Naime, bio sam siguran da će me Grga pitati o Kranjčeviću na usmenom ispitu do kojega nije došlo. Bio sam oslobođen usmenog dijela ispita, jedini u našem razredu, ali sam Kranjčevićeve stihove još zapamtio. Kao i prije na križnom putu, tako i sada, prisilio sam se da intenzivno mislim o nečemu drugome što mi je povratilo duševni mir i spokoj u trenucima osame.

Izgubio sam osjećaj za vrijeme, iako se kroz otvor pod stropom još vidjelo svjetlo, kad se odjednom otvore vrata i netko me pozove da dođem po večernji obrok. Bilo je svjetlo kasno poslijepodne kad sam došao u dvorište, pa me stražar uputi do kuhinje, gdje sam dobio porciju juhe i komad kruha. Dozvoljeno nam je bilo sjediti na niskom zidu dvorišta gdje se već okupilo više zatvorenika. Međusobni nam je razgovor bio zabranjen, pa smo jeli polako u potpunoj tišini, nakon toga ćemo se vratiti u zatvor. Jedan od stražara je donio harmoniku, te stao udarati po tipkama nemilosrdno razvlačeći mijeh. Pokušavao je svirati neku partizansku pjesmu, ali je rezultat njegovog sviranja bio užasan i prava muka za moje glazbeno poimanje. Neko sam vrijeme mirno izdržao to mučenje, pa sam ustao, nakon što sam završio s jelom, te otišao do harmonikaša ponudivši se da ću mu pokazati kako će još bolje svirati harmoniku.

Stražar je bio sretan da mu netko hoće pokazati sviranje na harmonici, pa navali na mene da im ja sviram pjesme ako znam dobro svirati. Pokušavao sam se ispričavati da ja ne znam partizanske pjesme ili one koje bi njegovi drugovi htjeli čuti. No nesuđeni se harmonikaš nije dao umoliti, pa mi je samo gurao harmoniku u ruke. Na koncu sam morao popustiti, pa sam objesio instrument i prstima oprezno prelazio tipke. Htio sam im svirati neku melodiju koju sam često svirao u našem orkestru "patuljaka". Niti su mi prsti htjeli, a niti mi je volja za sviranje omogućila dobro svirati željenu melodiju. Misli su mi se stalno vraćale u tamnu ćeliju u kojoj ću provesti više neugodnih dana i noći. Ja sam se ispričavao zbog obamrlih prstiju, te da sam jako oslabio, pa sam vratio instrument vojniku s obećanjem da ću ga naučiti bolje svirati od mene. Čini se da je moje nespretno muziciranje ipak zadovoljilo okupljene vojnike, pa mi je stražar na putu u tamnicu tiho rekao da će me skoro premjestiti u prostoriju u prizemlju s ostalim zatvorenicima. Kad sam danas došao nije tamo bilo mjesta za mene, ali je našao neku žarulju, pa ću imati malo svjetla u ćeliji sve dok se ne pogasi svjetlo u zatvoru.

Pri slabom svjetlu sam se ipak mogao bolje snaći u tamnici, pa sam prvo očistio daske, a onda rasprostru deku. Naprtnjaču sam si stavio kod uzglavlja i legao na tvrd no na sreću suh ležaj. Kad su utrnuli svjetlo čuo sam šuškanje i cičanje mojih sustanara u ćeliji. Štakori su došli vidjeti tko im je to došao u posjetu, no za mene su oni bili manje opasni nego li njihovi "rođaci sisavci" ljudskoga roda. Spavao sam nemirno jer sam se povremeno budio da stjeram previše znatiželjnog posjetioca sa svoga ležaja. Kad se trak svjetla pojavi iz otvora znao sam da je svanuo novi dan, a nešto kasnije su se otvorila vrata ćelije.

Moj prijatelj "muzičar" je osobno došao po mene, pa me stao ispitivati dok sam se uspinjao stepenicama: "Imaš li ti sestru koja se zove Cvijeta?" - Iznenadilo me to pitanje, pa sam mu to potvrdio. Stao je pa nastavi: "Je li ti sestra bolničarka u vojnoj bolnici?" - Ponovno sam potvrdio pitanje, te pokušao s nekoliko riječi opisati sestru od 17 godina i crne kose koja mi je pričala da radi u nekoj bolnici u Tvrđi. To je očito zadovoljilo njegovu znatiželju, pa mi prije izlaska u dvorište reče: "Kad dovršiš s jelom ja ću doći po tebe da čistiš svoju ćeliju. Uzet ćeš dva kabla, pa ću te provesti na Dravu da uzmeš vodu."

Bio sam toliko iznenađen razgovorom da mi nije ni palo na pamet da je riječ o nekoj spletki. Ljutio sam se da ću morati čistiti svoju ćeliju, pa sam nakon jela potražio dva kabla, te u pratnji muzikalnog stražara sišao nekoliko stepenica iz dvorišta i izašao kroz ona ista uska vrata od jučer. Krenuli smo lijevo i prošli ispod luka, te pored cijevi topa ugrađenog u zidu na uglu zgrade zatvora OZN-e 3. Prošli smo pored otvora malo iznad samog kolnika, kroz koji je ulazilo nešto svjetla u moju ćeliju, pa nastavili cestom kroz Vodena Vrata sve do pjeskovite obale Drave. Ljeti je vodostaj Drave dosta nizak, pa se uzduž obale nađu veće hrpe složenog krupnog kamena kojim se utvrđuje obala protiv ispiranja.

Kad smo došli do jedne oveće hrpe, izađe iza nje sestra koja se tamo skrila. Bio sam sretan vidjevši je, no stražar nas je upozorio da nemamo mnogo vremena na raspolaganju, pa sestra brzo skine zavoje s mojih stopala. Bila je zadovoljna izgledom rana na kojima su se stvorile tvrde kraste i plikovi su se već osušili, pa mi je otežavalo hodanje, a tabani su bili još jako osjetljivi. Srećom nije došlo do infekcije, niti sam imao groznicu (ili za nju nisam znao!), pa su možda tetanus i druge injekcije, koje su nam dali još tamo u Stockerau, ipak bile djelotvorne. Sestra mi je premotala stopala novim zavojima, a potom dala voća i hrane što je spremila mama da ponese u zatvor. Sigurno da je "muzičar" isto nešto dobio na poklon za pomoć. Potom smo se nas dvojica polako vratili istim putem, ali sam se sada mnogo bolje osjećao onako noseći u jednom kablju vodu, a u drugom hranu što mi je donijela sestra.

Ostatak drugog dana u zatvoru prošao je kao i dan ranije, jedino što sam ostao duže vremena u dvorištu učeći nadobudnog harmonikaša još bolje svirati. Noć sam proveo u tamnici uz povremene posjete starosjedilaca, koji su se očito priučili na moje smetanje posjeda. Trećeg sam dana nakon jutarnjeg obroka bio prebačen iz podruma u poveću sobu u prizemlje s podom od drvenih dasaka. U istočnom su zidu sobe bila dva velika prozora s jakim željeznim rešetkama, te kose položene daske u prozorskom okviru. Zbog tih dasaka i visokog parapetnog zida nije se moglo vidjeti dolje na cestu. Kroz daske se vidjela visoka ograda na drugoj strani ceste iza koje su bila vojna skladišta, sve tamo do druge visoke ograde blizu ceste, koja je preko dravskog mosta išla za Baranju.

U sobi je bilo vruće, a na podu su bile rasprostrte raznolike deke ili vojni kaputi na kojima je sjedilo ili ležalo desetak zarobljenika. Našao sam sebi mjesto pod jednim od prozora s kojih se nije moglo vidjeti dolje na cestu do Vodenih vrata. Moj susjed pored zida nije izgledao kao ostali sunarodnjaci u sobi. Pozdravio sam ga i upitao mogu li rasprostrti gunj pored njega. Nije razumio što sam ga pitao, pa sam ponovio pitanje na njemačkom. Obradovan što sam govorio njemački, s olakšanjem mi je rekao da je bio časnik njemačkog Wehrmachta, ali da je zapravo iz Alsace-a. Pitao me je govorim li francuski, jer bi radije sa mnom razgovarao na svom materinjem jeziku što je pokušavao uzaludno objasniti kod ispitivanja do sada. Potom smo našu konverzacije nastavili na francuskom, pa me je upozorio da što manje među sobom razgovaramo i što tiše da ne bismo privukli pažnje drugih u sobi. Vrlo tiho me je upozorio da u sobi postoji doušnik, ali ne zna koji je to od zatvorenika u sobi.

U sobi je bilo toplije nego u samici, a drveni pod nije bio tvrdi od dasaka mog bivšeg ležaja. Ovdje sigurno neće biti četveronožnih posjeta u noći, no ima među mojim novim dvonožnim sustanarima štakora druge i nevidljive vrste oblika doušnika. Prostro sam deku pored Alzaščana, pa smo se dogovarali za koje bismo igre mogli napraviti figurice te smo kao prvo počeli s "damom". U sobnoj toplini su se probudile nametničke uši, a čini mi se da je u sobi bilo i

buha. Baš fino imat ću zabavu trijebiti te beštije koje su ostale u rubovima hlača, jedini odjevni predmet koji nisam ostavio kod kuće nakon kupanja. Tko zna, možda ih je ostalo i u dugoj kosi i bradi u kojoj sam više nalikovao na kakovog obraslog četnika nego li mladog domobranskog časnika prije dva mjeseca.

Četvrtoga dana, kada smo se vratili u sobu nakon jutarnjeg obroka, ušao je u sobu stražar i pozvao me da pođem za njim. Slijedio sam ga trijemom do vrata kod samog ugla kroz koja sam ušao u sobu u kojoj ću biti preslušavan. Ušavši u sobu primijetio sam da kod stola sjedi netko čije lice nisam mogao vidjeti zbog jutarnjeg sunca koje mi je bliještilo u oči kroz otvorene prozore. Prišao sam bliže stolu, pa sam vidio da iza stola sjedi mlad čovjek, možda malo stariji od mene, i da je obučen u sivu uniformu, ali bez ikakvih oznaka vojničkog čina. Cijela je soba bila osvjetljena osim sjedeće sive eminencije u stolici, koja je namjerno bila smještena u sjeni širokog stupa između dva velika prozora. U ruci je držao FN pištolj kojega je, igrajući se, vrtio oko prsta da bi ga na kraju uperio na mene nekoliko sekundi.

“Sjedi na tu stolicu ispred stola, Zvonko!” reče sivi preslušavatelj, te reče stražaru da može napustiti sobu. Nakon kraće stanke siva osoba ponovo uperi pištolj na mene, pa čekajući očito neku moje reakcije, neko vrijeme konačno prozbori: “Zvonko, ti si ustaša i morao bi znati da tebi ovdje nema mjesta. Ustašama nema ovdje mjesta!” - “Ja nikada nisam bio s ustašama, niti sam ikada bio ustaša!” odgovorio sam odrješito, pa nastavih: “Vi znate da sam bio domobranski zastavnik u domobranskoj jedinici.” - Istražitelj uperivši pištolj na mene reče bijesno: “Lažeš! Lažeš da nisi bio ustaša! Ti si ustaša i mi to dobro znamo!” - Uperio je ponovno pištolj na mene nakon što ga je vrtio nekoliko puta oko prsta. Nisam ga se uopće bojao, ali sam se nadao da neće slučajno potegnuti otklonac, pa sam mu odlučno odvratio: “Ja nisam ustaša, nikada im ne bih pristupio!”

“Ne pričaj mi da nisi ustaša! Ne laži! Ti si ustaša, pa ćeš zbog toga odgovarati Narodnom sudu koji će ti dosuditi zasluženu kaznu. Ti si ratni zločinac!” - Promatrao sam ga budnim oprezom, pa glasno odvalim: “Ja nisam ratni zločinac! Ja sam bio časnik hrvatske vojske u činu domobranskog zastavnika. Bio sam na položajima 1. haubičke bitnice ovdje u Osijeku od 28. prosinca 1944. do 13. travnja kada se povukla odavde. Želite li više pojedinosti?” - Je li moj odlučni nastup možda iznenadio istražitelja? U nastaloj kraćoj stanki pištolj se nastavio vrtjeti oko njegova prsta da bi ga opet uperio na mene oslonivši se laktom na stol.

“Za mene si ustaša, Zvonko! Točno je da je 1. bitnica bila u sklopu 1. ustaškog zdruga pod zapovjedništvom ustaškog pukovnika Štira, zar ne? - “To je točno! U 1. haubičkoj bitnici su svi topnici bili domobrani. Zapovjedništvo hrvatske vojske je odlučilo pod konac 1944. objединiti jedinice domobrana s onima ustaške vojnice do čega nije došlo zbog otpora

domobrana. Ustaška je vojnica bila vojni ogranak političkog Ustaškog pokreta s njegovim specijalnim jedinicama. Vi to sigurno sve znate, družo istražitelje!”

Koji me je trenutak gledao začuđen i zaboravio igru pištoljem, pa će ljutit: “Ja nisam tvoj DRUG. Ja sam isljednik OZNE-e 3, a ime mi je JELEN. Zapamti to i ne oslovljuj me nikada tako! Na tebi je samo odgovarati na moja pitanja! To je sve! Ti si USTAŠA! Priznaj!” - “NE! Nisam ustaša! Kako bih ja mogao biti ustaša pored svih onih obiteljskih neprilika pod ustaškim režimom? Sigurno vam je to poznato!”

“Ne uznemiruje me i ne zanimaju tvoji obiteljski problemi. Jasno, mi znamo sve i poznate su nam činjenice o tvom ocu i majci, te sestri s kojom si se susreo na Dravi jučer prije podne!” - Odjednom mi je sinulo da bi ovo isljeđivanje moglo biti ugovoreni nastavak mog razgovora s komandantom logora na Zelenom Polju. S izvjesnim sam zadovoljstvom spoznao, da se za mene zanimanje i da su odlučili poslati me na preodgajanje. Već ću se ja nekako živ izvući iz svih tih neprilika i kad tad biti na slobodi. Odlučio sam nastaviti tu igru koju mi je namijenio, pa nastavih pomirljivim glasom: “Molim vas, družo isljedniče, vjerujte mi da ja ne bih sada bio ovdje da sam bio ustaša ili da sam još sada ustaša. Imao sam priliku odlučiti o tome sam za sebe!”

“Što to govoriš o nekoj prilici? Kada si ti imao priliku da odlučiti bilo što? Ti si ustaša i lakaj fašista!” - Razljučen isljednik ponovno dohvati pištolj, te ga ponovno uperi na mene još bliže preko stola. Bio sam siguran da pištolj nije otkočen i da je to dio predstave, pa nastavih odlučno: “U noći od 14. na 15. svibnja predvodio sam većinu topnika bitnice u namjeri da se predamo Jugoslavenskoj armiji nadajući se da će nas prihvatiti kao ratne zarobljenike pod uvjetima ženevske konvencije. Rat je završio i zato smo se predali Armiji.”

Moje su riječi jako razbjesnile Jelena pa počeo još glasnije stalno ponavljati optužbe i fraze o mom sudjelovanju u Ustaškom pokretu, ali nije psovao ili se pri tom prostački izražavao. To me je malo iznenadilo, pa sam bio miran sve vrijeme isljednikove besmislene tirade, unatoč tome što je pištolj stalno držao uperenim na mene. Hoće li otkočiti pištolj i ostvariti svoje prijetnje? Dok sam svu pažnje posvetio pištolju u njegovoj ruci, upita Jelen s nešto promijenjenim glasom: “Gdje si se predao Jugoslavenskoj armiji?” - “Predao sam se nekoj jedinici JA nekoliko kilometara prije Dravograda. Kao ratni zarobljenik sam onda bosonog hodao do Osijeka 500 kilometara u šesnaest dana.”

“Što hoćeš reći time da si hodao bosonog? Nije li Jugoslavenska armija postupala sa zarobljenicima ispravno? Hoćeš li nešto time dati naslutiti?” - Odgovorio sam mu hladnokrvno: “Moje sam obuču izgubio pri “džoranju. Možda sam kriv što sam pogrešno ocijenio slučaj. Što se pak tiče ispravnog

postupka sa zarobljenicima, ja sam dobio svoj udio, ali sam ipak od toga uspio preživjeti i vratiti se u Osijek.”

“Čini mi se, Zvonko, da se ne bojiš pravde i osude Narodnog suda? Varam li se možda?” - S olakšanjem sam primijetio promjenu tona našeg razgovora, pa, onako kao u šali, rekoh: “Jedini me je strah, družo isljedniče, pištolja koji je stalno uperen na mene. Plane li hitac iz njega bit ćemo obojica u neprilici, zar ne? Što se tiče Narodnog suda ja sam siguran, da će se na raspravi saznati prava istina o meni zbog koje se ne moram plašiti. Spreman sam da me pošaljete sudu, pa s mirom očekujem njegovu presudu.” - Bio sam toliko iznenađen svojom odvažnošću, te rječitosti koristeći riječi i fraze koje sam zapamtio iz obavijesti i slogana koje su neumorno trubili razglasi od jutra do mraka.

Moj je protivnik bio vjerojatno jednako iznenađen primjedbom u vezi s pištoljem, pa mi ga približi preko stola, te uperivši ga na mene, reče pomirljivo: “Vidi sam, pištolj nije nabijen. Magazin je prazan! Uvjeri se sam ako želiš. Osim toga, ne moraš se mene bojati!” - Sigurno me je zapanjio njegov odgovor, pa sam olakšan bubnuo: “Dobro da je tako. Hvala! Čemu je služila ta predstava i optuživanja da sam ustaša? Znali ste sve činjenice i istinu o meni, zar ne?”

Jelen se zamisli, pa me upita: “Pitao sam se cijelo vrijeme kako to da ti ili itko drugi iz tvoje obitelji nije pristupio partizanima? Zašto? Što misliš o borbi protiv fašizma i pravu naroda na slobodu?” - To je bilo vrlo teško pitanje, pa sam počeo brzo razmišljati kako bih mu što bolje odgovorio. Jelen me je pažljivo promatrao, pa je za to vrijeme stavio pištolj u pretinac stola. Uperivši u mene kažiprst svoje desne ruke, reče sa smiješkom: “Dakle, što je tvoj odgovor, Zvonko, advokatski sine?”

Prisjetio sam se referata pod naslovom “Tko je genij?” kojega sam napisao za Grgu Tomljenovića u osmom razredu. Parafrazirajući malo svoj sastav, odgovorio sam isljedniku Jelenu ovako: “Malo se tko rodi kao stvarni heroj, a ja sigurno nisam rođen kao takav. Za mene su okolnosti u vrijeme rata bile takve da nisam imao prilike učiniti ništa herojskoga. Ipak, pokušao sam nekoliko puta uspostaviti vezu da prijeđem partizanima, odnosno Narodnoj armiji, ali su se ti pokušaji izjalovili. Tako je bilo sve do dana kad sam se odlučio predati Armiji i sa sobom poveo većinu topnika 1. bitnice. Tada je rat već bio završen, pa mislim da ćete s pravom reći da sam to učinio prekasno. Žao mi je, družo isljedniče, ali ja sam premlad i neiskusn da bih mogao razumjeti sve to što se događa oko mene i u meni. To se posebno odnosi na zamršenost političkih zbivanja koje doživljavam i proživljavam u posljednjih nekoliko mjeseci. Pretpostavljam da će mnogima trebati neki oblik preodgajanja da bi se punopravno uklopili u novo društvo.”

Isljednika Jelena je moj dugi odgovor osupnuo, pa smo sijedjeli gledajući jedan drugoga nekoliko vrlo dugih trenutaka. Bilo je blizu podneva i ručka kad je isljednik ustao i okrenuvši mi leđa prišao jednom od prozora. Gledao je neko vrijeme kroz prozor, vjerojatno pogledom prema Dravi, pa onda okrećući se meni, reče: "Siguran sam da bi se obojica sada radije okupali u Dravi, zar ne? Kao prvo, ti ćeš morati napisati svoj životopis. Znadeš li pisati na strojem?" - "Jest, ja znam pisati na stroju, ali gdje da započnem svoj životopis?"

Vjerojatno s olakšanjem, Jelen priđe stolu na kojem je stajao "Underwood" pisaći stroj kao kod oca u pisarni na kojemu sam često pisao sastave. "Napiši sve što si doživio od početka rata u ljeto 1941. Bio si član "Ustaške mladeži", zar ne?" - "Da, ja sam morao pristupiti toj organizaciji, a to je bila potrebna formalnost. Organizaciji su pristupili i kolege koji su simpatizirali Narodno oslobodilački pokret kako bi izbjegli neprilike i progon. Ja sam to morao učiniti da bih time spriječio daljnje prijetnje mojim roditeljima, naročito mojoj majci."

"Ah, razumijem, brak je tvojih roditelja bio "mješovit" po nacističkom rasnom zakonu, koliko mi je to poznato. Počni pisati odmah, a ja ću se skoro vratiti. Napravi dvije kopije životopisa i potpiši obje na kraju. Papir i karbon naći ćeš u ladici u stolu ovdje. Piši uredno i pregledno da se može dobro čitati. Do viđenja!" - Jelen iziđe iz sobe, a ja sam odahnuvši prišao stolu s pisaćim strojem. Dakle, tu smo! Uložio sam papir i karbon, pa sam prvo razmislio gdje bih počeo pisati životopis jednog, tek netom, 20 godišnjaka. Odlučio sam pisati što kraće, te držati se činjenica i datuma kada se što događalo, ali bez objašnjavanja. Počeo sam odlaskom u "radnu službu" u Voćin u ljeto 1941. da bih izbjegao pristup u poluvojnu đačku satniju. Kasnije sam od oca saznao da su pripadnici te satnije sudjelovali u hapšenjima i sprovođenje prvih žrtava ustaškog režima Nezavisne Države Hrvatske tj. NDH. To su bili ponajviše Židovi, Cigani i Srbi pa i drugi protivnici novoga režima.

Školska godina 1940./41. završila je ranije nego inače zbog kratkog rata u Kraljevini Jugoslaviji, pa nova vlada u NDH nije još stigla poduzeti sve promjene u školskom sustavu. Zbog toga sam, već u lipnje, otišao s grupom od pedesetak učenika na dvomjesečni rad u Voćin. Rad je bio težak za sve nas nenavikle na ručni rad, kopajući i prosijavajući šljunak iz Voćinke, koji je neki građevinarski poduzetnik preuzimao. Nakon dva tjedna rada imao sam nesreću da mi je kolega lopatom rasjekao nosnu kost, pa sam krvario kao svinja pri klanje. Nisam smio obavijestiti roditelje, ali sam dobio oprost od teškog rada, a ostatak sam vremena ustajao u 3 sata, te obilazio kolima seljake u okolici Voćina koji su prodavali mlijeko, povrće i voće za naš logor. U Voćin sam se vraćao prije ustajanja u pola 7, pa sam ostatak dana bio slobodan.

Kad sam se vratio kući, početkom kolovoza, primijetio sam da mama nosi izvan kuće žutu traku sa židovskom zvijezdom. Tada sam po prvi put upoznao posljedice primjene nacističkih rasnih zakona i saznao da mi je majka

židovskog porijekla. A ona je bila ta koja se najviše brinula oko održavanja katoličkih praznika i obreda. Majka je sada rijetko izlazila iz kuće, dok je otac bio zabrinut zbog svoje odvjetničke pisarne. Osim toga zauzima se za vođenje sporova iz pisarni židovskih kolega koji su bili uhićeni, te nestali netragom ili su pak uspjeli pobjeći nekuda dok je još bilo vrijeme. Kasnije je otac počeo tražiti dokumente o svojoj obitelji, kako bi dokazao da su četiri generacije unatrag "arijskog" porijekla. Dalje sam u svom životopisu pisao o posljednjim dvjema godinama školovanja u Osijeku i velikoj maturi, te o pozivu na odsluženje vojske u hrvatskom domobranstvu koncem listopada 1943. Uslijedilo je prisilno odvođenje na školovanje za topničke časnike u Stockerau kod Beča, te sve pojedinosti sudjelovanja u ratnim akcijama u Osijeku i kod povlačenja. Završio sam pisanje životopisa 15. svibnja, kad sam se predao JA nedaleko Dravograda i zastao zamišljen, jer je tada započela sva ta nevolja i bijeda koja me je stigla posljednjih mjesec dana.

Upravo u trenutku kada sam prestao pisati ušao je isljednik Jelen u sobu. Je li me odnekuda potajno promatrao da bi me možda iznenadio svojom iznenadnom pojavom? Donio mi je još topao komad bijelog kruha, pa sam ga polako žvakao dok je on čitao što sam napisao. Isljednik je čitao moj životopis polako i pažljivo, pa sam imao dovoljno vremena oprezno žvačući pojesti povelik komad kruha. Dovršivši čitanje obrati mi se isljednik Jelen podozrivo se smješajući: "Izvršno si to otipkao strojem! Šteta što te ne mogu zadržati kao svog pisara jer si USTAŠA!" - Iznenađen uzvratih: "Ne razumijem vas, družo isljedniče? Zašto stalno gудite po toj otrcanoj temi? Možete provjeriti kod mnogo osoba koje me poznaje, pa ćete vidjeti da govorim istinu. Ja nisam bio ustaša! Hoćete li me sada predati sudu na daljnji postupak?"

"Dakle, vidjet ćemo još kako dalje! Za sada se nemoj brinuti jer ćeš ostati ovdje u zatvoru dok se ne odluči kako će se postupati sa kolaboraterima i slugama okupatora, pa tako i s domobranskim oficirima. Morat ćeš se preodgojiti da bi postao dostojnim oficira Narodne armije." - Nikako nisam mogao shvatiti tog čovjeka kako stalno mijenja svoje raspoloženje. Odlučio sam činiti se sabranim i mirnim, te s hinjenom ravnodušnošću očekivati što mi je odredio usud. Jelen je tražio da dopunim i ispravim neke malenkosti na tiskanim stranicama životopisa, pa sam onda svaku posebno potpisao. Jelen se je pri tome smješkao komentirajući da vidi u meni pravog fiškalskog sina. Zatim mi je rekao da je isljeđivanje završeno i da se mogu vratiti u svoje ćelije.

"Da se vratim u podzemnu samicu, družo isljedniče? Zašto postupate sa mnom kao da sam najgori ratni zločinac, družo Jelen?" - "Ne, ne, Zvonko! Smiri se! Vrati se u veliku ćeliju odakle si doveden ovamo ujutro. Ah, da, siguran sam da mogu računati da ćeš me izvještavati o svemu što se događa u toj sobi, zar ne? Znaš, na primjer, o čemu zatvorenici razgovaraju među sobom ili tko se s kime družu ili što drugo. Razumiješ me, zar ne?"

Zastao sam iznenađen, dok sam užurbano u mislima tražio odgovor, pa onda vrlo ozbiljno odvratih Jelenu: "Ne možete od mene zahtijevati da postanem

doušnikom nakon svega kroz što sam prošao i ostao živ, družu isljedniče. Mi smo razgovarali o tome da se moram preobličiti i preodgajati kako bih postao dostajan pripadnik Narodnog pokreta i lojalan građanin novog socijalističkog društva. Ja sam siguran da u tom društvu nema mjesta doušnicima.” - Ja još nisam znao za dijalektiku novog sistema, čijeg je isljednika moje odbijanje možda iznenadilo kad je odgovorio: “Ne! Ne činiš to jer si doušnik. No drži otvorene oči i uši, pa kad mi što želiš priopćiti reci stražaru da moraš dodati nešto u svom životopisu. On će mi prenijeti tvoj zahtjev, pa ću te ja onda pozvati na saslušanje. U redu?”

Nisam mu ništa odgovorio nego krenuo k vratima i bez pozdrava napustio sobu. Izašavši primijetio sam da je dvorište u sjeni jer je već bilo kasno poslijepodne. Mora da sam bio više sati na preslušavanje iako mi se učinilo da je vrijeme prohujalo dok sam bio u sobi isljednika. Vratio sam se u veliku ćeliju gdje me je Alzašćanin dočekaao s olakšanjem i sretnim osmijehom što me opet vidi. Spustio sam se na ležaj i odjednom osjetio silan umor, pogotovo kad mi je susjed rekao da sam bio više od peti sati na saslušanje. Malo zatim su nas pozvali van da nam daju večernji obrok kojega sam s užtkom polako jeo sjedeći u dvorištu i uživajući u svježini pred večernjeg povjetarca. Potom smo se vratili u ćelije, pa sam tamo legao i zaspao dubokim snom u kojem sam zaboravio sve što se dogodilo toga dana.

Prvi je tjedan proveden u velikoj ćeliji prošao bez ikakvih važnijih događaja ili promjena. Dnevna se rutina ustalila i nastavila u drugom tjednu: dnevna poduka nadobudnog harmonikaša i katkada “potajni” odlazak s dva kabla do obale Drave gdje me je čekala majka ili sestra. One su donosile ugodne sitnice i potrepštine da bi mi olakšale život u zatvoru - nešto voća, posebnu hranu i slastice, lijek i vitamine, te čisto rublje i košulje. Išlo je to tako sve do onoga dana kada je jednom zatvoreniku naređeno da skupi svoje stvari jer odlazi odavde. Jadnik je bio toliko zastrašen, pa se panično odupirao napustiti sobu sve dok ga nisu dva stražara grubo zgrabila i odvukla van.

Sjetio sam se kasnije da je taj zatvorenik tražio komadić papira i olovku da bi napisao poruku u namjeri da je proturi kroz prozorske rešetke. Dakle, to znači da je netko u sobi doušnik, kako me je Alzašćanin upozorio već prvog dana. Kasnije toga dana, dok smo sjedili u dvorištu izašao je isljednik Jelen, pa me je odrješito pozvao da dođem u njegov ured. Čim sam zatvorio vrata za sobom zausti glasno bijesan isljednik: “Vidio si zatvorenika kako traži papir i olovku da napiše poruku koju je bacio kroz prozor, zar ne? Zašto nisi to odmah meni javio?” - Na tren me potresla njegova optužba, ali sam se uspio svladati i nastojao odgovoriti što mirnije: “Ja nisam primijetio ništa naročito. Osim toga, nije to za mene da se bavim potkazivanjem drugih, te tajnovitim dojavljivanjem. Siguran sam da ionako sve znate što se događa u toj ćeliji. Dosta mi je četiri godine rata, stalnog potkazivanja i prijavljivanja tajnoj policiji.”

Opet se promijenilo isljednikovo raspoloženje, pa nastavi smirenije: "Hajd" pustimo to sada. Reci mi o čemu razgovaraš sa čovjekom pored kojega spavaš. On je njemački oficir, pa zašto ne razgovaraš s njime na njemačkom?" - "Taj čovjek nije Nijemac nego Alzašćanin i mi razgovaramo francuski jer je to njegov materinji jezik, a za mene je to dobra vježba u konverzaciji. Koristim svoje vrijeme što bolje mogu dok se vucaram naokolo bez određenog cilja i čekajući što će biti sa mnom." Isljednik nije bio oduševljen mojim odgovorom, pa neraspoložen odvrat: "Saznat ćeš na vrijeme što će snaći suradnike okupatora i sve izdajice naroda. Ali tebe treba prvo preodgojiti da naučiš kako se služi Narodno-oslobodilačkom pokretu. Dosta! Idi sada, ali pazi drugi put što se događa i podnesi izvješće meni."

To je bilo zadnji put da sam razgovarao s isljednikom Jelenom. Slijedećeg jutra je Alzašćaninu naređeno da pokupi svoje stvari, pa su ga malo kasnije odveli. Spopao me je čudan predosjećaj da će na mene skoro doći red, pa sam kod slijedećeg susreta sestri rekao da mi donese izvjesne stvari koje bezuvjetno trebam, ako budem morao uskoro napustiti zatvor u Osijeku s još neodređenim ciljem. Koža na tabanima je dobro zarasla i očvrsnula, pa bih mogao nositi cipele, ali sam odlučio zadržati očeve sandale, jer će one manje zanimati potencijalne mjenjače za "džoranje". Bilo je ljeto pa nisam trebao toplu odjeću, ali sam ponio sobom topli pulover i gunj, koji je postao nerazdvojni dio mene.

Sljedećeg jutra sam ponovno otišao do Drave s dva kabla, a tamo me je već čekala majka sa zavežljajem u kojem su bile naručene stvari i 15 dinara u malim novčanicama. Vrijednost je novog jugoslavenskog dinara bila prilična, obzirom da se službeno moglo mijenjati 7 tisuća hrvatskih kuna za jedan novi jugoslavenski dinar. Sada sam bio spreman za put na preodgajanje kako bi me primili u novo socijalističko društvo Jugoslavenskih naroda. Kamo ću ići u školu preodgajanja? Tko će biti nastavnik i kako će se ocijeniti uspjeh preodgajanja? Tko zna kako dugo će trajati to preodgajanje? A kada će ono završiti da se mogu vratiti na studij? Sve sama pitanja bez odgovora!

* * * * *